

іноді і за кольором підлоги, що була трохи підмазана глиною, всі вони наземні.

Одне з них, розкрите в 1980 р., збереглося дуже погано. Вдалося лише встановити, що довжина його становила 5 м, а підлога підмазана глиною. За простеженими залишками стіни житла були дерев'яні, а з внутрішнього боку обмазані глиною. В житлі розчищено залишки печі-кам'янки. В її розвалі знайдено також уламки глиняних вальків. Вірогідно, що піч стояла на дерев'яному опічку.

Житла давньоруського часу на території Новгород-Сіверського замку за хронологічними етапами можна розподіляти таким чином:

Етап	Напівземлянка	Наземне житло	Кам'янка	Глиняна піч
Кінець IX—середина X ст.	1	—	—	1
Кінець X—XI ст.	6	1	5	1
XII—XIII ст.	—	1	1	—

Якщо для IX—середини X ст. були характерні лише напівземлянки і глинобитні печі, то для XII—XIII ст. вони взагалі невідомі. Кінець X—XI ст. є ніби перехідним періодом, коли існували напівземлянкові та наземні житла з глинобитними чи кам'яними печами. Якоюсь мірою етапи житлобудівництва збігаються з періодами становлення самого міста⁹.

Е. А. КОРОЛЮК

Древнерусские жилища Новгород-Северского детинца

Резюме

В работе анализируются исследованные в 1979—1984 гг. жилые комплексы детинца Новгород-Северского X—XIII вв. Прослеживается эволюция конструкций жилищ во времени (конец IX—середина X в., конец X—XI в., XII—XIII вв.), исследуются устройство печей-каменок и глинобитных отопительных сооружений.

¹ Гупало К. Н., Харламов В. А. Массовая городская застройка Киева X—XIII вв. // Новое в археологии Киева. — Киев, 1981. — С. 79—140.

² Григорьев А. В. Отчет о работе Горбовского отряда Новгород-Северской экспедиции в 1981 г. // НА ИА АН УССР. — 1981/13а, 9960. — С. 3—12.

³ Русов А. А. Описание Черниговской губернии. — Чернигов, 1889. — Т. 2. — С. 161.

⁴ Орлов Р. С., Куза А. В., Коваленко В. П. и др. Отчет о раскопках в г. Новгороде-Северском и разведке в Черниговской области в 1979 г. // НА ИА АН УССР. — 1979/37. — С. 52—92.

⁵ Ляпушкин И. И. Городище Новотроицкое // МИА. — 1958. — № 74. — С. 51—137; Раппопорт П. А. Древнерусское жилище // САИ. — 1975. — ЕІ—32. — С. 33, 35, 47, 59—60.

⁶ Куза А. В. Большое городище у с. Горналь // Древнерусские города. — М., 1981. — С. 6—39.

⁷ Раппопорт П. А. Указ. соч. — С. 137.

⁸ Там же.

⁹ Коваленко В. П., Моця А. П. Новгород-Северский // Археология УССР. — Киев, 1986. — Т. 3. — С. 254.

О. Л. ВІЛЬШАНСЬКА

Дослідження давньоруських об'єктів на околицях с. Сокіл на Середньому Дністрі

У 1974—1979 рр. досліджувалися пам'ятки в урочищі Острови та Луці-Каветчинській поблизу с. Сокіл Кам'янець-Подільського району Хмельницької області*. На багатшаровому поселенні в урочищі Ос-

* Розкопки велись Сокільським та Каветчинським загонами Середньодніпровської експедиції під керівництвом Л. В. Вакуленко та О. М. Приходнюка.

трови виявлено об'єкти скіфського часу, поєштити-лукашівської і черняхівської культур та давньоруського періоду. На поселенні в Луці-Каветчинській розкопано кілька десятків різноманітних споруд ранньосередньовічної слов'янської культури та окремі будови давньоруського часу.

Хоча на поселеннях досліджувалися великі площі (Острови — до 500 м², Лука-Каветчинська — 4 590 м²), давньоруські об'єкти нечисленні: на Островах знайдено лише три, а в Луці-Каветчинській — два. В першому випадку вони знаходилися в південній частині поселення, а в другому — у центрі.

Отже, можна вважати, що давньоруських поселень на цих пам'ятках не існувало. Досліджені будови разом з підсобними спорудами, очевидно, входили до складу невеликих висілків від великого давньоруського поселення, розміщеного на території с. Сокіл. Напівземлянки з Луки-Каветчинської без отоплювальних споруд функціонували лише у теплі періоди року. Можливо, вони використовувалися рибалками як тимчасове житло на час путини. Таке припущення вважається можливим, оскільки навіть у наш час відрізок Дністра біля Луки-Каветчинської вважається одним з найбільш рибних. Розглянемо виявлені об'єкти*.

Житло № 24 знаходилося у південно-східній частині розкопу № 2. Це квадратна будова розмірами 3,5×3,5 м і глибиною 0,9 м від сучасної поверхні (рис. 1, 2). Стінки її вертикальні, долівка пласка. Споруда орієнтована кутами за сторонами світу. В західному куті котловану існував виступ розмірами 2,6×1,4 м, що виходив за периметр споруди. В його західній стінці знаходилася піч в підбої, обвалене склепіння якої лежало на черині. Піч мала овальну в плані форму, розмірами 1,2×1,1 м. Челюсті печі, шириною 0,7 м, перекривалися кам'яною плитою. Зберігся лише західний, протилежний челюстям бік склепіння. Черинь та склепіння підмазані глиною та дуже обпалені.

Перед піччю на долівці знаходилася велика овальна яма з вертикальними стінками й пласким дном, розмірами 2,7×2,1 м і глибиною 0,4 м від рівня долівки. Перед челюстями печі знаходилася ще одна невелика яма круглої в плані форми діаметром 0,7 м і глибиною 0,3 м. Її стінки звужувалися донизу, дно лінзоподібної форми. Обидві ями були заповнені вугіллям, сажею, золою.

З обох боків від челюстей печі виявлено дві овальні ніші з більшим діаметром 0,9 м, вони підбоек заходили у стіни котлована. Їх пласкі долівки понижувалися до зовнішнього боку.

В чорному заповненні житла № 24 трапилося багато кружальної кераміки XII—XIII ст. та кісток тварин. Знайдено також бронзову підвіску (рис. 1, 5) та скляних браслет.

Житло № 27 знаходилося в 9 м на захід від житла № 24 й перерізало черняхівську напівземлянку № 25. Це двокамерна будова, до якої входили прямокутне приміщення розмірами 3,4×3,3 м й менша камера — 3×2 м. Напівземлянка була споруджена на схилі, тому більша камера мала глибину близько 0,7 м, а менша — близько 0,4 м від сучасної поверхні (рис. 1, 1). Камери були на відстані 1,2 м одна від одної й сполучалися заглибленою перемичкою шириною 0,9 м. Стінки їх вертикальні, долівка зі слідами глиняної підмазки. Обидві камери були орієнтовані кутами за сторонами світу. У східному кутку більшого приміщення, біля перемички знаходився глинобитний черинь розмірами 1,4×1 м, розміщений на черняхівському заповненні. Його поверхня була нахилена в західному напрямку. По краях вогнища подекуди лежали невеликі камені.

Серед темного заповнення в обох камерах трапилися кружальна давньоруська кераміка XII—XIII ст. й кістки тварин. Біля вогнища

* Житла № 24, 27, 28 й господарська споруда № 5 знаходилися в урочищі Острови, а споруди № 16, 17, вогнища № 3, 4, піч № 2, ями № 4, 10 — на Луці-Каветчинській.

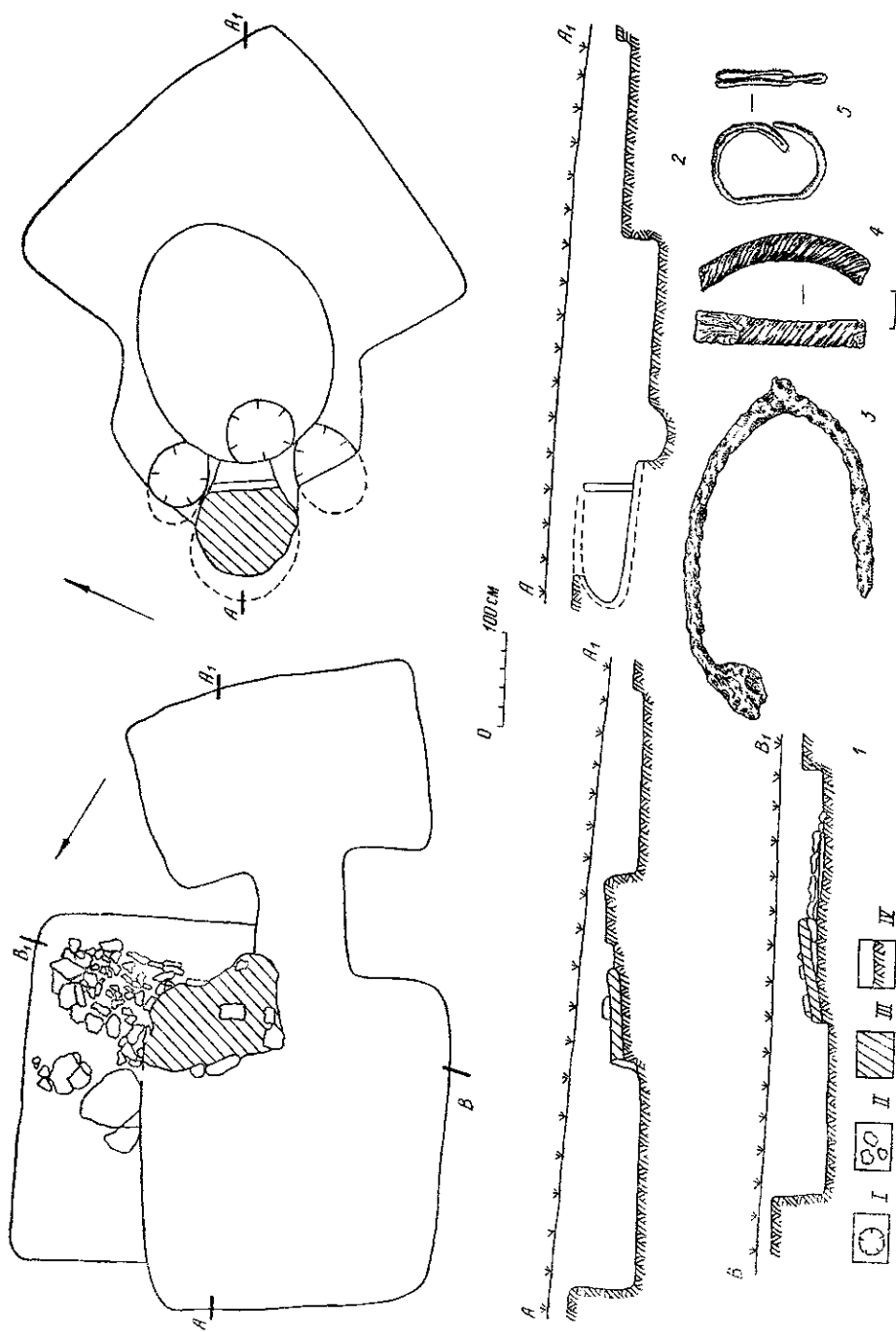

Рис. 1. Об'єкти і знахідки з Островів і Луки-Кавецьинської:

1, 2 — напівземлянки № 24, 27 з Островів; 3 — залізна шпора із жигла № 27 з Островів; 4 — фрагмент скляного браслета зі споруди № 16 з Луки-Кавецьинської; 5 — бронзова підвіска з жигла № 24 з Островів. Умовні позначення: I — ями; II — каміння, III — черені печей, IV — материк.

виявлено залізну шпору (рис. 1, 3), а в малій камері — фрагмент жорнового каменя.

Житло № 28 знаходилося в 3,3 м на північний захід від житла № 24. Це майже квадратна споруда розмірами 3,1×2,7 м й глибиною 0,5 м від сучасної поверхні, орієнтована кутами за сторонами світу. Стінки котлована вертикальні, долівка пласка.

У східному кутку трапилися залишки вогнища чи печі-кам'янки. Це глинобитний черень діаметром 1,2 м, на якому лежав шар невеликих каменів та кам'яних плит.

Біля західного кута споруди на материковому останці знаходилося овальне глинобитне вогнище діаметром 1,1 м. У північному кутку містився материковий останець розмірами 1,4×1,3 м й висотою 0,2 м від рівня стародавньої долівки напівземлянки.

У заповненні цього житла знайдено давньоруську кераміку і кістки тварин.

Господарська споруда № 5 була відкрита поблизу східної стіни розкопу № 1. Це заглиблена будова прямокутної, майже квадратної форми, розмірами 3,2×3,3 м і глибиною 0,8—0,9 м від сучасної поверхні. В її центральній частині, ближче до східної стіни, знайдена яма овальної в плані форми, розмірами 1,55×1,7 м і глибиною 0,9—1 м від рівня долівки. Стінки ями поступово звужувалися до злегка округленого дна. На висоті 0,6 м від нього, по всьому периметру стін ями, проступав шар обпаленої глини, шириною 0,2 м. На дні лежали великі пласкі камені розмірами 0,4×0,3 м й 0,4×0,25 м, під якими простежувався шар вугілля та перепаленої землі. Заповнення споруди складалося з світлого ґрунту, а заповнення ями відрізнялося темним кольором. На дні ями виявлено кілька фрагментів давньоруської кераміки.

Споруда № 16 частково перекривала житло № 15. Вона підпрямокутна в плані розмірами 4,2×3,4 м, глибиною 0,6 м від сучасної поверхні. Споруда орієнтована кутами за сторонами світу. В північній стінці, ближче до західного кута, простежено вхідний приямок, викопаний до рівня долівки, шириною 0,8 м, виступаючий на 0,2 м. Серед темного заповнення будови № 16 виявлено багато давньоруської кераміки XII—XIII ст., скляні браслети (рис. 1, 4) та вироби з кістки.

Споруда № 17 знаходилася на відстані 0,5 м південніше від споруди № 16. Вона підпрямокутної форми розмірами 3,4×4,5 м і глибиною 0,9 м від сучасної поверхні. В її центральній частині було майже підпрямокутне заглиблення з заокругленими кутами, розмірами 3,4×2,3 м і глибиною 0,1—0,2 м від рівня долівки. У східній стінці знаходився виступаючий назовні вхідний приямок, розмірами 1×0,25 м, що прилягав до східного кута приміщення. Серед темного заповнення в середині приміщення було багато кружальної кераміки XII—XIII ст., кісток тварин. Знайдено також вироби із заліза, кістки, каменю та скла.

Вогнище № 3 знаходилося в 0,5 м на захід від споруди № 16 і, можливо, було пов'язане з нею. Це глинобитна споруда неправильної овальної форми розмірами 2×1 м знаходилася на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Очевидно, споруда № 16 і вогнище № 3 утворювали єдиний господарський комплекс, що функціонував у літній сезон. На користь цього припущення свідчить відсутність опалювальних споруд у будові № 16.

Вогнище № 4 виявлено на відстані 2 м південніше споруди № 1, на глибині 0,4 м від сучасної поверхні і являло собою глинобитну споруду, майже круглу в плані, з діаметром 0,9 м. Поблизу вогнища трапилося кілька давньоруських черепків. Як і в першому випадку, споруда № 17 і вогнище № 4 складала єдиний господарсько-житловий комплекс.

Піч № 2 була розчищена на схилі урвища, в південній частині поселення. Вона являла собою два овальних заглиблення, які в пів-

Таблиця. Типологічний склад кухонної давньоруської кераміки

Об'єкти	Пам'ятки		Типи горщиків					
	Лука-Каветчинська	Острови	I	II	III	IV	V	VI
Напівземлянка № 16	+					+	+	
Напівземлянка № 17	+		+		+	+	+	+
Напівземлянка № 24		+		+		+	+	+
Напівземлянка № 27		+	+		+	+	+	+
Напівземлянка № 28		+		+		+	+	

денному напрямку були сполучені між собою. Черинь печі знаходився на 0,5 м нижче сучасного рівня. Вертикальні стінки отоплювальних камер підмазані глиною і обпалені. В печі виявлено давньоруські черепки XII—XIII ст.

Яма № 10 перерізала західну частину житла № 12. Це підпрямокутне заглиблення з заокругленими кутами й розмірами 2,4×1,1 м та глибиною 1,2 м від сучасної поверхні. У південно-східній частині ями був виступ, що знаходився на висоті 0,2 м від пласкої долівки. Стінки ями вертикальні. Серед темного заповнення ями знайдена кераміка XII—XIII ст. й кістки тварин.

Давньоруська кераміка з Луки-Райковецької і Островів була виготовлена на швидкому гончарному крузі. На це вказує симетричність виробів, правильність орнаментальних ліній та ін. Посуд виготовлявся з добре відмученої глини, інколи з незначними домішками дрібного піску. Він тонкостінний, з шерехатою поверхнею. Обпал переважно добрий, рівномірний, зрідка триколірний на зламі.

Асортимент давньоруської кераміки досить одоманітний. Переважно, це фрагменти кухонних горщиків із звуженою нижньою і розширеною верхньою частинами. Для них характерні високі плічки, коротка нахилена чи вертикальна шийка, що різко переходить в плече, вінця відігнуті. За способом оформлення та профілювання вінця можна виділити шість типів кухонної кераміки (таблиця).

До першого типу відносяться горщики з простим заокругленим краєм вінця (рис. 2, 1), до другого — вироби з заокругленими, загнутими досередини вінцями, в яких загнутий край вінця утворює жолобок для кришки (рис. 2, 2). Третій тип — це посуд з простим, косо зрізаним краєм вінця (рис. 2, 3). До четвертого типу належать горщики з навскіс зрізаним і загостреним верхнім та нижнім краєм вінця, на якому є жолобок (рис. 2, 4). У горщиків п'ятого типу по краю навскіс зрізаних вінця зроблено горизонтальне заглиблення, від чого край набуває фігурних обрисів (рис. 2, 5). Для кухонних горщиків шостого типу характерні горизонтально зрізані вінця, іноді з виступом із зовнішнього та внутрішнього боків (рис. 2, 6). На окремих фрагментах на зовнішньому боці під виступом існує горизонтальне потовщення. Поодинокими екземплярами представлені посудини для зберігання зерна, з вузьким майже вертикальним горлом та з сильно виступаючим горизонтальним, трикутним в перерізі валиком, розміщеним на горловині. У споруді № 16 на Луці-Каветчинській трапився фрагмент миски.

Орнамент на давньоруській кераміці найчастіше трапляється на верхній частині виробів у вигляді симетричних врізних хвиль та горизонтальних ліній, відбитків зубчастих коліс та ін. Рідше орнамент у вигляді хвиль помічаємо на шийці, а хрестики — по краю вінця.

Інші знахідки давньоруського часу на об'єктах нечисленні. Це кам'яний брусок, залізний гак та кругла обойма, скляні кручені браслети, жорновий камінь, бронзова підвіска з тонкого дроту, скляний браслет і залізна шпора. Шпора з напівциркульним вигином дуги і прямокутними прорізними петлями на кінцях. Шип обламано, але,

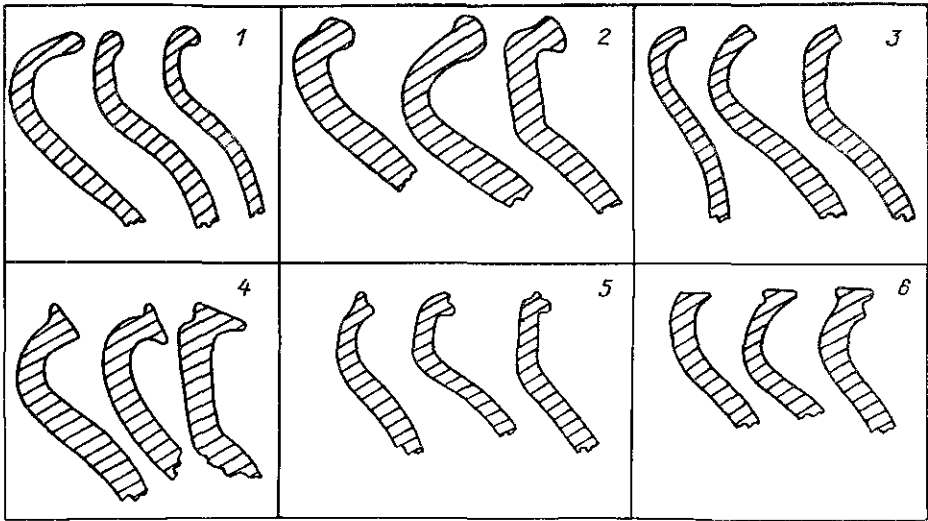

Рис. 2. Типи гончарної давньоруської кераміки з Островів та Луки-Каветчинської (1—6).

судячи за наявними аналогіями, тип таких шпор має потовщення у вигляді квадратної чи круглої манжети.

Для розглянутої вище кераміки відомі аналогії серед керамічного набору Галицької Русі XII—XIII ст.¹ І це цілком природно, оскільки територія Середнього Подністрів'я в давньоруський час входила до складу Галицького князівства як один з адміністративних районів, відомий під назвою Пониззя². Не суперечать такому датуванню давньоруських комплексів з Островів та Луки-Каветчинської й інші знахідки. Так, XII—XIII ст. датуються скляні кручені браслети³ і залізна шпора, що, за А. Н. Кирпичниковим, відноситься до типу IV-а⁴.

О. Л. Вильшанская

Исследования древнерусских объектов в окрестностях с. Сокол на Среднем Днестре

Резюме

Предлагаемая статья посвящена публикации древнерусских материалов, добытых археологическими раскопками в урочищах Острова и на Луке-Каветчинской Камениц-Подольского района Хмельницкой области. Постройки из Островов представлены полуземлянками, две из которых были однокамерными, а третья — двухкамерная. Отопительными в этих постройках служили, в одном случае, печь в подбье (жилище № 24), в другом — очаги. Постройки из Луки-Каветчинской были прямоугольными полуземлянками. Вблизи от них располагались надворные глинобитные очаги овальной формы. Надворная печь состояла из двух топочных камер, примыкавших друг к другу, поды которых были углублены на 0,5 м от современной поверхности.

Вероятнее всего, что эти и другие древнерусские объекты входили в состав небольших выселков от крупного древнерусского поселения, расположенного на территории с. Сокол.

Древнерусские объекты из Островов и Луки-Каветчинской датируются XII—XIII вв.

¹ Малевская М. В. К вопросу о керамике Галицкой земли XII—XIII вв. // КСИА АН СССР. — 1969. — Вып. 120. — С. 3—14.

² Батюшков Н. П. Подолия. — Спб., 1891. — С. 1.

³ Шапова Ю. Л. Стекло Киевской Руси. — М., 1972. — 216 с.

⁴ Кирпичников А. Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX—XIII вв. // САИ. — Л., 1963. — Вып. Е1-36. — С. 66—67.